

чіткої політичної програми та плану рішучих дій. Це, на його думку, зашкодило порозумінню між двома таємними організаціями. В. Семевський розглядав патріотичне товариство, в першу чергу, як масонську організацію. Він підкреслював, що більшість заарештованих членів ППТ, зокрема у Волинській губернії, були членами масонських лож, в той час, як для більшості декабристів масонство було в минулому [3].

На певній пасивності членів Патріотичного товариства наголошував історик Олександр Погодін. Вивчаючи документи судових засідань, дослідник відзначив, що члени трибуналу не вбачали в діях польських конспіраторів злочинних дій. Але злочином був сам факт належності до таємного товариства, за що, власне, останні і були покарані[4].

До питання щодо встановлення контактів між керівниками Патріотичного товариства з декабристами звертався в ряді своїх праць один із фундаторів київської школи декабристознавства Митрофан Довнар-Запольський. На його думку, контакти ці полягали в узгодженні умов співпраці та координації спільних дій. Автор наголошував на проблемах, які виникли в ході спілкування. Зокрема, обидві сторони не дійшли згоди в питаннях щодо кордонів та майбутнього устрою Польщі. Не останню роль у проблемах спілкування відіграло і негативне ставлення до поляків з боку деяких декабристів, зокрема Сергія Волкльнського [5].

Отже, більшість істориків декабризму 2 половини XIX - початку XX ст.. звертаючись до питання польського конспіративного руху, в основному висвітлювали зв'язки між членами Південного товариства декабристів з Польським Патріотичним товариством, та наголошували на причинах, які шкодили спільним діям обох конспіративних організацій.

Література.

1. Богданович М.И. История царствования императора Александра I и Россия в его время / М.И.Богданович. - СПб.: Тип. Сущинского.. 1871. - Т.IV. - С. 172-178.
2. Шильдер Н.К. Император Николай I и Польша в 1825-31 гг./ Н.К. Шильдер // Русская старина. - Кн.2. - СПб.Тип. Товарищества «Общественная польза». - С. 277-306.
3. Семевский В.И. Политические и общественные идеи декабристов./ В.И.Семевский - СПб.: Тип. Первой трудовой артели., 1909. - 312 с.
4. Погодин А. История польского народа в XIX веке./ А Погодин. - М.: Тип. «Мысль», 1915. - 297 с.
5. Довнар-Запольский М.В. Тайное общество декабристов. Исторический очерк , написанный на основе следственного дела. - М.: Тип. Т-ва Сытина, 1906. - 340 с.

Володимир Дребот
(м. Житомир)

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НІМЦІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ЗА ДАНИМИ ПЕРЕПИСУ 1897 Р.

Економічні та соціальні зміни, які відбувалися в Російській імперії у другій половині XIX ст., стали передумовою проведення царським урядом загального перепису населення. 5 червня 1895 р. Микола II підписав указ про його проведення, було видано «Положение о первой всеобщей переписи населения

Российской империи». Перепис проводився в січні 1897 р. У переписних листах поряд з іншими даними необхідно було вказати рід занять, рідну мову, віросповідання, місце народження. Це дає можливість встановити етносоціальну структуру населення як імперії в цілому, так і окремих губерній, повітів, міст. Оскільки питання про національність в переписних листах було відсутнє, німцями будемо вважати осіб, котрі вказали рідною мовою німецьку.

Згідно даних Першого всеросійського перепису населення в 1897 р. в Російській імперії нараховувалося 1790489 німців, з них 1312188 осіб (більше 2/3) проживали в губерніях Європейської Росії. Це становило 1,4 % всього населення тогочасної Російської імперії. В 11 губерніях чисельність німців перевищувала загальноросійський показник, зокрема, в Самарській - 8,1 %, Ліфляндській - 7,6 %, Курляндській - 7,5 %, Саратовській - 6,9 %, Волинській - 5,7 %, Таврійській - 5,4 %, Херсонській - 4,5 %, Катеринославській - 3,8 %, Естляндській - 3,8 %, Бессарабській - 3,1 %, Санкт-Петербурзькій - 3 % [1, с. XII].

Етнографічний склад населення Південно-західного краю в порядку спадання восьми найбільших національних груп можна простежити з таблиці [2, с. 330].

Таблиця 1

	Всього по краю	В тому числі по губерніям:		
		Київській	Волинській	Подільській
українці	7357543	2819145	2095579	2442819
євреї	1194569	430489	394774	369306
великороси	413290	209427	104889	98974
поляки	322108	68771	184161	69156
німці	190107	14707	171331	4069
чехи	31850	3294	27670	886
молдавани	27592	250	314	27028
білоруси	11017	6389	3794	834

На Правобережній Україні проживало 190107 німців, що складало 2 % населення Південно-Західного краю і 10,62 % німецького населення Російської імперії. У Волинській губернії німці займали четверте місце після українців, євреїв та поляків. У процентному відношенні вони становили 5,73 % усього населення губернії. Волинські німці склали майже десятину (9,45 %) всіх німців Російської імперії й лівову частку - 90,12 % німців Правобережної України. У Київській губернії німці займали п'яту позицію за кількістю населення після українців, євреїв, росіян, поляків, що становило 0,4 % населення губернії [4, с. 88-89]. У Подільській губернії вони займали шосте місце, поступаючись українцям, євреям, росіянам, полякам, молдаванам, і становили 0,1 % населення губернії [5, с. 98-99].

Простежимо частку німців серед сільського та міського населення Правобережної України. Чисельність німців серед міського населення краю становила 0,8 %, у т.ч. на Волині - 0,8 % (шосте місце після євреїв, українців, росіян, поляків та чехів), у Київській губернії - 1 % (п'яте місце після росіян, євреїв, українців та поляків), на Поділлі їх відсоток був незначний. У сільській місцевості Волинської губернії частка німців серед усього населення складала 6,1 % (третє місце після українців та євреїв), у Київській - 0,3 %, у Подільській - 0,1 %. в цілому по краю - 2,1 % [2, с. 332-333].

Загалом німці були одним з найбільш урбанізованих народів Російської імперії - 23,4 % проживало в містах, тоді як загальна частка міського населення

держави становила 13,4 % [1, с. 12]. У губерніях Правобережної України питома вага міського населення серед німців була різко полярною: у Волинській губернії мінімальна - 1,17 % (один з найнижчих показників в імперії) [3, с. 87], у Подільській губернії - 11,4 %, [5, с. 99], а в Київській губернії перевищувала загальноросійські показники - 32,41 % [4, с. 89]. Частка сільського населення становила відповідно - 98,83 %, 88,6 %, 67,59 %. У Волинській губернії в сільській місцевості німці займали третє місце після українців та євреїв. Їхня частка становила 6,14 % усього населення.

У 1897 р. питома вага чоловіків Російської імперії складала 49,7 %, частка чоловіків серед німецького населення Російської імперії - 49,4 %. Кількісні показники по губерніях Правобережної України: у Волинській губернії - 50,27 % та 49,58 % [3, с. 87], у Київській губернії - 49,65 % та 50,27 % [4, с. 89], у Подільській губернії - 49,89 % та 51,51 % [5, с. 99]. Таким чином, в усіх губерніях Правобережної України питома вага німецького чоловічого населення перевищувала середньостатистичні показники по імперії в цілому. Дещо вищий відсоток у Подільській та Київській губерніях пояснюється перебуванням на заробітках чоловіків-німців з Волинської губернії та Привісланського краю.

Станову структуру німецького населення Правобережної України можна простежити з таблиці 2. [3, с. 87; 4, с. 89; 5, с. 99]:

Таблиця 2

Стани	Київська губернія		Подільська губернія		Волинська губернія		Правобережна Україна	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Потомственне дворянство	382	2,6	114	2,8	162	0,09	658	0,35
Особисте дворянство	353	2,4	76	1,9	171	0,1	600	0,32
Християнське духовенство	18	0,1	3	0,07	24	0,01	45	0,02
Почесні громадяни	173	1,2	77	1,9	64	0,04	314	0,16
Купецтво	243	1,7	81	2	77	0,04	401	0,21
Міщанство	6011	40,9	729	17,9	49535	28,91	56275	29,6
Селянство	4608	31,3	917	22,5	109690	64,02	115215	60,61
Іноземні піддані	2787	19	2044	50,2	10641	6,21	15472	8,14
Інші	132	0,9	28	0,7	967	0,56	1127	0,59
Всього	14707	100	4069	100	171331	100	190107	100

Регіон вирізнявся досить однорідною становою структурою німців, оскільки частка трьох станів (селянства, міщанства та іноземних підданих) складала більше 98 % німецького населення. Привертають увагу порівняно вищі відсотки в становій структурі німців серед дворянства та купецтва в Київській та Подільській губерніях, міщан у Київській губернії. Наприкінці XIX ст. переважну частину німецького населення Правобережної України склали селяни (колишні

колоністи). Особливо великою частка селян була у Волинській губернії - 64,02 %. На території краю проживала значна кількість іноземних підданих. Так, у Подільській губернії проживало 2373 німецькі піддані [5, с 94]. Серед населення Київської губернії нараховувалося 3356 німецьких підданих, переважна більшість з них - прусські піддані. 1506 осіб (44,9 %) з німецьким підданством проживали в містах, в основному в Києві (1399 осіб) [4, с 84-85]. У Волинській губернії проживало 30112 іноземних підданих, переважно в сільській місцевості (95,9 %), при цьому 11630 осіб були вихідцями з німецьких держав, насамперед, з Пруссії та Саксонії [3, с 82-83].

Перепис 1897 р. зафіксував, що за релігійною приналежністю німці були протестантами (лютеранами, менонітами, реформатами, баптистами), католиками, православними, зустрічалися серед них і представники інших релігійних конфесій. Відзначимо, що такі конфесії, як менонітство, реформатство, баптизм, а частково й католицизм, були серед російських німців переважно «сільськими»: до них належали не стільки городяни, скільки жителі німецьких колоній. У містах переважна більшість німців сповідувала лютеранство, значна частина - православ'я.

У Волинській губернії протестанти були виділені в окрему групу без поділу на лютеран, менонітів, реформатів та баптистів. Тому конфесійна структура німецького населення виглядала так: протестанти - 169141 (98,72 %), католики - 1525 (0,89 %), православні - 560 (0,33 %), інші конфесії - 105 (0,06 %) [3, с 90-91]. У Подільській губернії конфесійна структура німецького населення мала наступний вигляд: лютерани - 3268 (80,3 %), католики - 658 (16,2 %), реформати - 28 (0,7 %), православні - 87 (2,1 %), іудеї - 27 (0,7 %), інші християнські конфесії - 1 [5, с 102-105]. Тут відзначаємо досить високий відсоток католиків. У Київській губернії був виявлений наступний конфесійний розподіл німців: лютерани - 12635 (85,9 %), католики - 962 (6,5 %), баптисти - 639 (4,3 %), православні - 255 (1,7 %), реформати - 158 (1,1 %), іудеї - 47 (0,3 %), інші християнські конфесії - 11 (0,1 %) [4, с 92-93].

У регіонах найбільш масового проживання німецького населення грамотність знаходилася, як правило, на середньому для Європейської Росії рівні або була дещо вищою. Рівень грамотності німецького населення Волинської губернії складав 38,21 %, осіб з освітою вище початкової налічувалося 0,4 %; в т.ч. в містах відповідно - 63,36 % та 7,8 %; у селах - 37,91 % та 0,3 % [3, с 90-93]. Якщо аналізувати грамотність за конфесіями, то серед протестантів їх було 38,2 %, серед католиків - 42,5 %. Це було нетиповим явищем для німецького населення Російської імперії і пов'язувалося з тим, що частина німців-католиків Волині навчалася грамоті в польських, а не в німецьких школах. У Подільській губернії рівень грамотності серед німецького населення складав 38,2 %, осіб з освітою вище початкової було 0,4 %; в т.ч. в містах відповідно - 63,4% та 7,8 %; на селі відповідно - 37,9 % та 0,3 %. Питома вага грамотних за конфесіями складала: протестанти - 72,86 %, католики - 60,8 %, православні - 68,97 %, реформати - 71,4 %, іудеї - 88,9 % [5, с 99, 102-105]. У Київській губернії рівень грамотності становив 42 %, осіб з освітою вище початкової було 10 %. За конфесіями розподіл був наступним: лютерани - 51,4 %, католики - 68,2 %, баптисти - 26,7 %, православні - 67,1 %, реформати - 67,1 %, іудеї - 91,5 %, інші - 45,5 %. [4, с 92-93, 117].

Німецьке населення Російської імперії відзначалося високою питою вагою економічно самостійного («самодіяльного») населення - 29,9 %, в т.ч. серед чоловіків відповідно - 46,1 %, у жінок - 14,1 %. На Правобережній Україні ці показники були ще вищими: у Київській губернії - 37,5 %, 56,1 %, 18,7 % відповідно, Подільській - 38,8 %, 60,4 %, 15,9 %.

У розрізі галузевої зайнятості німецького населення Подільської губернії спостерігаємо наступну картину: землеробство - 13,24 %, промисловість - 43,83 %, торгівля - 2,92 %, непромислова сфера - 36,17 %, інші сфери - 3,61 % [5, с 176]. «Самодіяльне» німецьке населення Волинської губернії за родом занять розподілялося таким чином: сільське господарство - 76,41 %, промисловість - 8,44 %, непромислова сфера - 13,76%, торгівля - 0,46 %, інші сфери - 0,95 % [3, с 166]. У Київській губернії поділ німців за сферами зайнятості мав певні свої особливості: у сільському господарстві працювало 27,88 % населення, у промисловості - 22,1 %, у непромисловій сфері - 43,25%, в торгівлі - 4,14 %, в інших сферах - 2,65% [4, с 180]. Більшість була зайнята в сільському господарстві, особливо великою ця частка була у Волинській губернії. Нетиповими для імперії був рівень зайнятості німців у промисловості на Поділлі, а також в непромисловій сфері Київської та Подільської губерній.

Отже, результати перепису 1897 р. свідчать, що німецька національна меншина Правобережної України була чисельною, насамперед на Волині, і виступала активним учасником соціально-економічного життя Російської імперії. У регіоні склалася досить однорідна станова структура (абсолютна більшість - селяни, міщани та іноземні піддані). Більшість німецьких колоністів була зайнята в сільському господарстві. За релігійною приналежністю серед німців переважали протестанти, зокрема лютерани. Вище загальноросійських статистичних даних були показники економічно самостійного населення та частки чоловіків. Аналіз даних перепису 1897 р. показує певні особливості в структурі німецького населення губерній Правобережної України, зокрема, на загальному тлі виділяються частка міського населення у Київській губернії, частка дворян у Київській та Подільській губерніях, німців-католиків на Поділлі, німців-баптистів на Київщині.

Література:

1. Общий свод по империи результатов разработки, данных первой всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 года: I-II / [предисл. : Н. Тройницкий]. - СПб паровая типо-литография Н.Л. Ныркина, 1905. - Т. 2. - LX, 417 с.
2. Личков Л. Юго-Западный край по данным переписи 1897 г. // Киевская старина. - 1905. - т. 90. - С. 330.
3. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. - Т. 8 : Вольнская губерния. - СПб., 1904. - XII, 312 с.
4. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. - Т. 16: Киевская губерния. - СПб., 1904. - XII, 287с.
5. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. - Т. 32 : Подольская губерния. - СПб., 1904. - XII, 285с.